

Atıf: Kaplan, Mehmet Mesut (2024). "Mu'tezile'nin İ'câz Algısı ve İ'câzin Teşekkül Sürecine Etki Eden Mu'tezilî Âlimler".

Kadim Akademi SBD, 8/2, 209-231.

<https://doi.org/10.55805/kadimsbd.1584196>

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Makale Başvuru Tarihi: 13.10.2024

Makale Kabul Tarihi: 24.12.2024

MU'TEZİLE'NİN İ'CÂZ ALGISI ve İ'CÂZIN TEŞEKKÜL SÜRECİNE ETKİ EDEN MU'TEZİLÎ ÂLİMLER

Mehmet Mesut Kaplan*

Özet

Bu çalışmada, Mu'tezile mezhebinin i'câz algısı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan öncelikle hicri ikinci yüzyılda yaşayan Mu'tezilî âlimlerin i'câz ile ilgili çalışmalarına değinilmiştir. Bu dönemde yaşayan Mu'tezilî âlimlerinin eserleri genel olarak günümüze ulaşmadığı için daha çok üçüncü ve dördüncü yüzyılda yaşayan Mu'tezilî âlimlerinin çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Ayrıca konunun daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için öncelikle i'câz ve mûcize kavramları ifade edilmiş ve bu iki kavram arasındaki ilişki, âyetler esas alınarak izah edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, i'câz ilminin doğuşuna sebep olan hususlara ve Müslüman âlimlerin i'câzı temellendirmek için gösterdikleri çabalara, telif ettikleri eserlere değinilmiştir. Bu bağlamda öncelikle erken dönem Mu'tezilî âlimlerinden Vâsıl b. Atâ, Dırâr b. Amr, Ebû Bekr b. Keysân el-Esam ve Bısr b. Mu'temir'in i'câz konusundaki ifadeleri ve eserleri belirlenmiştir. Daha sonra ise Nazzâm, Abbâd b. Süleyman, Câhız, Rummânî ve Kâdî Abdülcebbâr'ın bu konuda yaptıkları çalışmalar ifade edilmiştir. Rummânî ve Kâdî Abdülcebbâr'ın eserlerinin günümüze ulaşması sebebiyle bu iki âlime daha çok vurgu yapılmıştır. Böylece i'câzü'l-Kur'ân ilminin teşekkül sürecinde katkı sağlayan âlimler belirlenmiş, dolayısıyla i'câz konusunda Mu'tezile mezhebinin etkisi de ifade edilmiştir.

Anahtar Kavramlar: Kelâm, Mu'tezile, İ'câz, Mûcize, Sarfe, Nazm.

* Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri ABD, Kelâm ve Mezhepler Tarihi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi,
E-mail: mesut1735@hotmail.com, Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-6100-9856>

Citation: Kaplan, Mehmet Mesut (2024). "Mu'tazilite Perception of I'jaz and Mu'tazilite Scholars Affecting the Formation Process of I'jaz".

Kadim Akademi SBD, 8/2, 209-231

<https://doi.org/10.55805/kadimsbd.1584196>

Article Type: Research Article

Application Date: 13.10.2024

Accepted Date: 24.12.2024

MU'TAZİLİTE PERCEPTION OF I'JAZ AND MU'TAZİLİTE SCHOLARS AFFECTİNG THE FORMATION PROCESS OF I'JAZ

Mehmet Mesut Kaplan**

Abstract

In this study, the perception of i'jāz of the Mu'tazilite sect was tried to be determined. In this respect, first of all, the works of the first period Mu'tazilite scholars on i'jāz were mentioned. Since the works of Mu'tazilite scholars living in this period have not survived to the present day, the works of Mu'tazilite scholars living in the third and fourth centuries have been emphasized. In addition, for a better understanding of this subject, the concepts of i'jāz and mūjiza were first expressed and the relationship between these two concepts was tried to be explained on the basis of verses. In addition, the issues that led to the emergence of the science of i'jāz al-Qur'ān have been identified and the efforts of Muslim scholars to justify i'jāz and the works written by them have been mentioned. In this context, first of all, the statements and works of early Mu'tazilite scholars al-Wāṣil b. Atā, Durrār b. 'Amr, Abū Bakr b. Keysān al-Asam, and Bishr b. Mu'tamir on i'jāz were determined. Then, the works of al-Nazzām, 'Abbād b. Sulaymān, al-Jāhiz, Rummānī, and Qāḍī 'Abd al-Jabbār on this subject have been stated. Since the works of Rummānī and Qāḍī 'Abd al-Jabbār have survived to the present day, more emphasis was placed on these two scholars. Thus, the contribution of some scholars in the formation of the science of i'jāz al-Qur'ān was determined and the Mu'tazilite perception of i'jāz was tried to be determined.

Keywords: Kalam, I'jāz, Mu'tazila, Mūjiza, Sarfe, Nazm.

** Siirt University Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Theology and History of Sects, PhD Student, E-mail: mesut1735@hotmail.com, Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-6100-9856>

Giriş

Allah tarafından Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Cebrail vasıtasıyla indirilen Kur'an'ın en önemli özelliklerinden biri, mûcize oluşu ve muhaliflerine bir benzerini ortaya koyma konusunda meydan okumasıdır. Bu meydan okuma karşısında muhaliflerin âciz kaldığı birçok âyette ifade edilmiştir. İ'câz konusu üzerinde farklı mezhepler ve âlimler çalışmış olmakla birlikte, bu alana en önemli katkıyı Mu'tezilî âlimler sağlamıştır. Böylece bu konu, zamanla farklı süreçlerden geçerek bir ilim dalı hâline gelmiştir.

Kur'an'ın i'câzı, Hz. Peygamber döneminde tartışma konusu olmamış; ancak daha sonraki dönemlerde meydana gelen bazı gelişmeler neticesinde gündeme gelmiştir. Özellikle İslam devletinin sınırlarının genişlemesiyle birlikte bu konuda tartışmalar artmış ve bazı kişiler, Kur'an'ın mûcizevî bir kitap olmadığı iddiasında bulunmuştur. Bu iddiaların asılsızlığını kanıtlamak amacıyla, ilk dönem Mu'tezilî âlimler başta olmak üzere, Kur'an'ın mûcizevî bir eser olduğu ifade edilmiş ve bu durumu temellendirmek için gerekli çalışmalar başlatılmıştır. Bu bağlamda, bu alandaki ilk çalışmaların ve ortaya atılan teorilerin genelde Mu'tezilî âlimlere ait olduğu belirtilmektedir.¹

Mu'tezile, bu hususu temellendirmek amacıyla kendine özgü bir yöntem izlemiştir. İlk olarak, naklî ve aklî delillerden yararlanarak i'câz ile ilgili asılsız iddiaları çürütmek için çaba göstermiş ve Hz. Peygamber'e indirilen Kur'an'ın fesahat ve belâğat açısından mûcize olduğunu, içerisinde herhangi bir çelişki bulunmadığını vurgulamıştır. Bu hedefe ulaşmak için diğer disiplinlerden, özellikle de Arap dili ve edebiyatından faydalanmıştır. Mu'tezile'yi i'câz konusuna yönelten ve bu alanda başarılı olmasını sağlayan bir diğer etken ise Mu'tezilî âlimlerin geniş bir kültüre sahip olmaları ve dil alanındaki uzmanlıklarıdır. Bu nitelikleri sayesinde Mu'tezile, i'câz konusunda önemli eserler ortaya koymuş ve i'câz teorisinin teşekkülünde belirleyici bir rol oynamıştır.

Bu çalışmanın temel hedefi, Mu'tezilî âlimlerin i'câz konusundaki katkılarını ortaya koymaktır. Bu bağlamda, araştırmamızda ilk dönem Mu'tezilî âlimlerden başlayarak Kâdî Abdülcebâr dönemine kadar i'câz konusundaki çalışmalarına ve bu alanda yazdıkları eserlere değinilecektir. Böylece şu sorulara cevap verilmesi amaçlanmaktadır: İ'câz kavramı nedir ve ne zaman ortaya çıkmıştır? Kur'an'da "i'câz" ve "mûcize" ifadeleri yer almakta mıdır? Mu'tezile'nin Kur'an ve i'câz anlayışı nasıldır? Mu'tezile, hangi nedenlerden dolayı i'câz konusuna yönelik çalışmalara yönelmiştir? İ'câz konusunda çalışma yapan Mu'tezilî âlimler kimlerdir ve bu konuda ne gibi katkılarda bulunmuşlardır? Bu sorulara cevap bulmak amacıyla bu çalışmanın yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

¹ Velîd Kassâb, *et-Türâsü'n-Nakdî*, (Devha: Dâru's-Sekâfe, 1985), 297.

Ayrıca, son dönemlerde Kur'an'ın i'câzına yönelik saldırıların artması, bu konunun ele alınmasının gerekliliğini bir kez daha ortaya koymuştur. Nitekim bu tür saldırılar, tarafların öncelikle birbirlerinin manevî ve toplumsal değerlerini yıpratma amacı taşıdığını göstermektedir. Bu değerlerin bozguna uğratılması, fiili anlamda bir mağlubiyete yol açacaktır. Müslümanların temel dinî dayanağı Kur'an olduğuna göre, onun yıpratılması veya zayıflatılması, diğer dinamiklerin de çözülmesine sebep olacaktır. Bu nedenle, İslam'a ve Müslümanlara düşman olan kişiler öncelikli olarak Kur'an'ı hedef almıştır. Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar, Kur'an'a karşı çıkan kişiler genellikle "Kur'an'ın Hz. Peygamber'e ait olduğu ve dolayısıyla Allah'ın kelâmı olmadığı" iddiasını ileri sürmüş ve bu iddiayı gündemde tutmaya çalışmıştır. Bu asılsız iddianın çürütülmesi büyük bir önem taşımakta ve bu amaçla Müslüman âlimler tarafından bu konuda çok sayıda eser kaleme alınmıştır.

Bu bağlamda, i'câz konusunda yazılmış önemli eserler şu şekilde sıralanabilir: "Mustafa Sadık er-Rafî'nin *İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-Belâğatu'n-Nebeviyye'si*, Mustafa Müslim'in *Mebâhis fi İ'câzi'l-Kur'ân'ı*, Muhammed Abdullah Draz'ın *en-Nebe'u'l-Azim'i*, Aişe Abdurrahman Bintu's-Şati'nin *el-İ'câzu'l-Beyânî li'l-Kur'ân'ı*, Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî'nin *Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân'ı* ve Na'im el-Himsî'nin *Fikretü İ'câzi'l-Kur'ân'ı*", i'câz alanında yazılmış eserlerden bazılarıdır. Türkiye'de de son dönemde i'câz üzerine çeşitli makaleler yazılmıştır. Bu kapsamda; Mehmet Emin Yurt'un "İ'câzu'l-Kur'ân İlminin Mahiyeti, Tanımı ve Genel Hatlarıyla Tarihsel Süreci", Murat Serdar'ın "Kelâm'da Delâilu'n-Nübüvve Bağlamında İ'câzu'l-Kur'ân Meselesi", Bilal Atik'in "Mucize-Sünnetullah İlişkisi Bağlamında İ'câzu'l-Kur'ân", Selçuk Gezgin'in "Hz. Muhammed'in Nübüvvetinin İspatı Bağlamında Zemahşerî'nin İ'câzu'l-Kur'ân Anlayışı" ve Adnan Arslan'ın "Bâkılânî'nin İ'câzu'l-Kur'ân Adlı Eserinin Bedî Sanatları Açısından İncelenmesi" başlıklı çalışmaları, i'câz alanında son dönemde yapılan önemli çalışmalardan bazılarıdır.

Bu çalışmaların her biri kendi içinde ayrı bir öneme sahiptir. Ancak çalışmamız, mevcut çalışmalardan farklılık göstermekte ve i'câz konusunun farklı bir boyutunu ele almaktadır. Bu bağlamda, çalışmamızda i'câz ve mûcize kavramları, i'câz konusuyla ilgili tartışmalar incelenmiş ve bu konuda Mu'tezile mezhebinin çalışmaları ele alınmıştır. Ayrıca, i'câz konusunun teşekkül sürecine katkı sağlayan Mu'tezilî âlimler araştırılmış; hicrî ikinci, üçüncü ve dördüncü asırda Mu'tezilî âlimlerin katkıları ile bu konuda yazdıkları eserler tespit edilmiştir. Çalışmamızda, özellikle Mu'tezile mezhebinin i'câz konusundaki çalışmaları kronolojik bir yaklaşımla ele alınmıştır. Araştırmamızda birçok temel eser ve güncel çalışmadan yararlanılmış olmakla birlikte, daha çok Mu'tezilî âlimlerden Kādî Abdülcebbar'ın (ö.415/1025) "*el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-'Adl*" ile "*Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*" adlı eserleri esas alınmıştır. Bu yönüyle çalışmamız, i'câz konusunun farklı bir boyutuna değinmesi ve Mu'tezilî âlimlerin katkılarını öne çıkarması bakımından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

1. İ'câz ve Mûcize Kavramları

İ'câz kavramı; herhangi bir şeyin üstesinden gelememek, gücü yetmemek,² bir şeyin yapılmasında gerekli olan kudrete sahip olmamak anlamına gelmektedir.³ Başka bir ifadeyle i'câz; rakibe karşı üstünlük sağlamak, rakibin âciz kalmasını sağlamaktır.⁴

İstilahî anlam olarak İ'câz; insanın mûcize göstermeye kalkışmasına rağmen gücünün sınırlı olması sebebiyle âciz olması ve bu güçsüzlüğün gelip geçici olmaması, devamlı sürmesi şeklinde tarif edilmektedir.⁵ Yani bu tanımda ifade edildiği üzere; insan, Allah'ın kudret ve gücü karşısında güçsüz bir konumdadır. Allah'ın yardımı olmadan insanın mûcize göstermesi mümkün değildir.

İ'câz ifadesi, Araplar başta olmak üzere tüm insanların Kur'an'a benzer bir eser ortaya koyma konusunda güçsüz olduklarını ve böyle bir kudrete sahip olmadıklarını ortaya koyması anlamına da gelmektedir.⁶ İnsanların bu konuda âciz olması, peygamberliğin kanıtlanmasında Kur'an'ın mûcizevî yönünü göstermektedir.⁷ İ'câz kavramının daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için bu kavrama eş veya yakın anlam ifade eden mûcize kavramı da önem arz etmektedir.

Kur'an'da mûcize ifadesi yerine geçebilecek bazı kavramlar farklı âyetlerde ifade edilmektedir. Bunlardan bazıları; "ayat", "burhân", "beyyine" şeklinde geçmektedir.⁸ Bu kullanıma; "...Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir. O da, size bir mucize olarak Allah'ın şu devesidir..."⁹ âyeti örnek olarak verilebilir. Bu ve diğer âyetlerde de geçen "ayat" ifadeleri, peygamberlerin iddialarında doğru olduklarını belirten açıklamalardır.¹⁰ Bununla birlikte bu ifadeler sadece Peygamberlerin doğru olduklarını ispat etmekle kalmaz, ayrıca yaratıcının sonsuz kudretini ifade etmektedir.

Kur'an'da mûcize anlamını da karşılayan burhân ifadesi ise âyette şu şekilde kullanılmaktadır: "...İşte bunlar, Firavun ve ileri gelen adamlarına (göstermen için) Rabbin tarafından (sana verilen) iki (burhan) delildir..."¹¹ Âyette geçtiği üzere burhân ifadesi; bir konuda mutabık kalma, sağlam ve güvenilir delil anlamında kullanılmıştır.¹² Mûcize ifadesinin yerine

² Muhammed b. Yakub el-Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, (Beyrut: 2003), "a.c.z." md, 464.

³ Halil el-Kattan Menna, *Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'an*, (Riyad: Mektebet'ül-Mearif, 2000), 264-265.

⁴ İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru'l-Sadr, 1993), 5/369; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, (Ankara: TDVY, 2011), 162.

⁵ Mustafa Sadık er-Rafîî, *İ'câzü'l Kur'an vel-belağatü'n-nebevîyye*, (Beyrut: Darü'l-Erkam, 2004), 114.

⁶ Menna, *Mebahis*, 265.

⁷ Naim el-Hımsî, *Fikretü'l-İ'câzü'l-Kur'an*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1980), 8-9.

⁸ Halil İbrahim Bulut, "Mucize", *TDVİA*, (İstanbul: DİA, 2005), 30/302-303.

⁹ A'râf, 7/73.

¹⁰ Âl-i İmrân, 3/49; Yûnus, 10/20; Tâhâ, 20/22.

¹¹ Kasas, 28/32.

¹² Mahmûd b. Abdurrahman el-İsfahânî, *Ṭavâli'u'l-envâr min meṭâli'i'l-enzâr*, (İstanbul: ty.), 1/45.

geçebilecek başka bir kullanım ise âyette şu şekilde geçmektedir: "Deki: yemin ederim ki, eğer insanlar ve cinler bu Kur'an'ın benzerini getirmek için toplansalar, birbirlerine destek de olsalar O'nun bir benzerini getiremezler."¹³ Âyette Kur'an'ın mûcizevî eser olduğu, onun bir benzerinin getirilmesi geçmişte mümkün olmadığı gibi gelecekte de söz konusu olmayacağı belirtilmektedir. Bu konuda muhatapların âciz olmaları, Kur'an'ın mûcizeliğinin ve Hz. Peygamberin nübüvvetinin en önemli delillerindendir.¹⁴ Kur'an'da mûcize ifadesi veya bu kavram yerine geçen ifade ve kullanımlar verdiğimiz örneklerle sınırlı değildir.

2. İ'câz Kavramının Doğuşu-Gelişimi

Müslümanlar, ilk dönemde öncelikle Kur'an'ın anlaşılmasına önem vermiştir. Dolayısıyla bu dönemde Kur'an'ın i'câz yönü ikinci planda kalmıştır. Bu bakımdan sahabe döneminde sistemli bir i'câz çalışması olmamıştır. Bu hususta; Kur'an'ın mûcize olduğu hakkında bir şüphenin olmaması ve Kur'an hakkında şahsi bir fikirde bulunma veya onun te'vil edilmesinin uygun görülmemesi gibi nedenler etkili olmuştur.¹⁵ Bu gibi sebeplerden dolayı daha çok "Kur'an'ı anlama" ile ilgili çalışmalar yapılmıştır.

İlerleyen dönemde ise i'câz ile ilgili çalışmalara başlanmıştır. Bu duruma özellikle Yunan felsefesiyle karşılaşma ve yeni yerlerin fethedilmesi sonucunda farklı kültür ve medeniyetlerden etkilenme sebep olmuştur. Bu etkilenmenin sonucunda Kur'an'ın mûcizevî bir eser olduğu farklı fırka ve mezhep mensuplarınca ifade edilmiştir.¹⁶ Bu kişiler, Kur'an'ın mucizevî bir eser olduğu düşüncesinde birleşmiştir. Mezhepler arasındaki bu birlikteliğin oluşmasında, İslâm'a ve Kur'an'a karşı gelen veya iftira atan mülhitlere karşı güçlü bir duruş sergileme isteği etkili olmuştur.¹⁷ Ayrıca irtidâd hareketlerin meydana gelmesi ve Kur'an'da çelişkinin olduğu iddiası, Müslüman âlimleri bu konuda çalışmaya yöneltmiştir.¹⁸ Müslümanlar, i'câz konusunu açıklığa kavuşturmak ve temellendirmek amacıyla eser telif etmişler. Fakat bu konuda ilk eserin hangi âlim tarafından yazıldığı net olarak bilinmemektedir.

İ'câz hakkında muhaliflerin olumsuz ifadelerini çürütmek ve i'câzı temellendirmek amacıyla bazı çalışmalar, farklı görüş ve tartışmaların hâkim olduğu Basra şehrinde yapılmıştır. Mu'tezilî âlimlerden Vâsıl'ın (ö. 131/748) ifadeleri ve daha sonra Nazzâm'ın (ö. 231/845) "sarfe teorisi", bu konunun ilk dönem Mu'tezilî âlimlerince önemsendiğini göstermektedir. Özellikle Nazzâm'ın "sarfe teorisi", i'câz konusunda miad sayılmış ve bu teoriye karşı görüş belirtmek için çalışmalar yapılmıştır. Aynı şekilde Nazzâm'ın öğrencisi olan Câhız'ın (ö. 255/869) eserleri de bu

¹³ İsrâ, 17/88

¹⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevabü's-Sahih*, (Riyad: Darü'l-Âsime, 1999), 5/405-407.

¹⁵ Hımsî, *Fikretü'l-İ'câz*, 30-32.

¹⁶ Mustafa Müslim, *Mebahis'ü fi İ'câz'l-Kur'an*, (Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 2008), 35.

¹⁷ Hımsî, *Fikretü'l-İ'câz*, 35-37.

¹⁸ Fethi Ahmet Polat, "Bir İ'câzü'l-Kur'an İddiası: Sarfe", *Marife Dergisi* 3 (2003), 189.

konuda öncü sayılmaktadır. Bu durum, i'câzın teşekkülünde Mu'tezile'nin katkısını göstermesi bakımından değerlidir.¹⁹ Câhız'dan sonra da bu alanda farklı âlimlerce eserler yazılmıştır. Bunlardan bazıları; Mu'tezilî âlim İbnü'l-İhşîd'in (ö. 326/938) "*Kitâbü Nazmi'l Kur'an*", bir dönem Mu'tezilenin fikirlerini benimseyen İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) "*Te'vîlü Müşkili'l-Kur'an*" ve yine Mu'tezilî âlim Vâsîfî'nin (ö. 306/918) "*İ'câzu'l-Kur'an fî Nazmihî ve Telifihî*" adlı eserleri örnek olarak verilebilir.²⁰

Hicri dördüncü asırda ise Hattâbî'nin (ö. 388/998) "*Beyânü İ'câzi'l-Kur'an*" ve yine Mu'tezile mezhebine mensup olan Rummânî'nin (ö. 384/994) "*en-Nüket fî i'câzi'l-Kur'an*" adlı eseri, i'câz alanında telif edilen önemli eserlerdendir. Özellikle Rummânî, Kur'an'ın gelecekte haber vermesi ve belâğatı yönünden mûcizevî bir eser olduğunu belirtmiş ve onun i'câzına vurgu yapmıştır.²¹ Ayrıca, Mu'tezilî âlim olan ve "*el-Muğni fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl*" adlı eseri telif eden Kâdî Abdülcebâr, bu eserin on altıncı cildini i'câz konusuna ayırmıştır. Bu yönüyle eser, i'câz alanında ayrı bir öneme sahiptir. Bu asırda Mu'tezilî âlimlerden ayrı olarak başka kişiler de i'câz konusunda eserler telif etmişlerdir. Bu bağlamda i'câz ile ilgili çalışmaların hicri üçüncü ve dördüncü yüzyılda çoğaldığı ifade edilebilir.²²

3. İ'câz ile İlgili Tartışmalar

Kur'an'ın i'câzı, bir dönem ile sınırlı değil, bütün zamanlar için söz konusudur. Bu yönüyle Kur'an, diğer mûcizelerden farklılık arz etmektedir. Diğer mûcizeler, genellikle doğa ve tabiatla ilgili olsa da Kur'an'ın mûcizeliği, kendine has olan sözel üslupla ilgilidir. Fakat bazı kişiler, Kur'an'ın üslup ve anlam yönünden mûcizevi bir eser oluşuna itiraz etmiş ve hatta onun mûcizevî bir yönünün bulunmadığı belirtilmiştir. Bu itirazlar; genellikle Kur'an'ın tahrif edildiği, içinde çelişki olduğu, çok tekrar içerdiği gibi yönlerine yönelik olmuştur. Bu itirazlara özellikle Mu'tezilî âlimleri karşı çıkmış ve bunların asılsız olduklarını örneklerle açıklamışlardır. Bunlardan bazıları kısaca şu şekilde ifade edilebilir.

Kur'an'ın çelişki içerdiği iddiasını Mu'tezilî âlim Ebû Alî el-Cubbâî (ö. 303/916) kabul etmeyerek izah etmeye çalışmıştır. Şöyle ki, bazı âyetler arasında farklı hükümlerin bulunması, sanki bir çelişkinin var olduğu izlenimini vermektedir. Fakat bu âyetlerin farklı yer ve zamanları kastetmesi sebebiyle Kur'an'da herhangi bir çelişkinin varlığına delil olamaz. Şayet Kur'an-ı Kerîm'de çelişki olsaydı dil konusunda uzman olan Arapların bunu dile getirmeleri ve Hz.

¹⁹ Müslim, *Mebahis*, 46-47.

²⁰ Hımsî, *Fikretü'l-İ'câz*, 41.

²¹ Hımsî, *Fikretü'l-İ'câz*, 63.

²² Ahmed Cemal el-Umerî, *Mefhumu'l-İ'câzi'l-Kur'an*, (Kahire: Daru'l-Meârif), 192.

Peygamber'e i'câz konusunda itirazda bulunmaları gerekirdi. Bu durumun yaşanmaması bu iddiaların asılsız oluşuna bir delil olarak gösterilebilir.²³

Mu'tezilî âlimlerden Abdülcebbâr, Kur'an ile ilgili çelişki iddialarını "tenâkuz" başlığı altında ele alarak tenâkuzu, "Bir sözün, başka bir sözle tamamen zıt anlam taşıyacak şekilde kullanılması" olarak tanımlamıştır. Abdülcebbâr, Kur'an'da tenâkuzun bulunmadığını ve eğer Kur'an'da bir çelişki olsaydı, onun i'câzının söz konusu olamayacağını belirtmiştir. Bu görüşünü "...Eğer o, Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı."²⁴ âyetiyle desteklemiştir.²⁵

Muhaliflerin bir diğer itirazı ise âyetlerin birbirinden farklı anlamlar içermesi nedeniyledir. Örnek olarak bir âyette; şeytanın tuzağının etkisiz ve zayıf olduğu²⁶ buna karşın bu konuyla ilgili başka bir âyette ise; şeytanın insanı kandırabildiği ve insana Allah'ı unutturduğu belirtilmektedir.²⁷ Muhalifler, bu âyetleri esas alarak âyetler arasında ihtilaf bulunduğunu iddia etmişlerdir. Kādî Abdülcebbâr ise âyetler arasında bir çelişkinin olmadığını ifade etmiş ve açıklamalarda bulunmuştur. Âyette geçen ifadede şeytanın güçsüzlüğünden, onun insana zarar vermesinden ziyade insana vesvese vererek onu günaha davet ettiği kast edilmektedir. Ayrıca insanın şeytan tarafından yoldan çıkarılması ifadesi de mecaz anlam ifade etmektedir.²⁸ Dolayısıyla verilen örneklerde ifade edildiği üzere, Kur'an'da herhangi bir çelişki bulunmamaktadır. Bu gerçekliğin ortaya çıkması için Kur'an âyetlerinin bir bütünlük içinde ele alınması ve âyetlerin uygun bir şekilde yorumlanması gerekmektedir.

Kur'an'ın i'câzına yönelik bir diğer itiraz ise, bazı âyetlerin gereksiz bir şekilde tekrar edildiğinin iddia edilmesidir. Mu'tezilî âlimlerden Ebû Alî el-Cübbâî ve Kādî Abdülcebbâr, bu iddiaları kabul etmemiş ve bu konuda açıklamalarda bulunmuşlardır. Cübbâî; Kur'an'ı-Kerim'in peyderpey indirildiği, müşriklerin farklı zamanlarda Hz. Peygamber'e yapmış oldukları eziyet ve işkencelere karşı ona moral ve teselli vermek amacıyla bazı peygamber kıssalarının farklı zamanlarda tekrar edildiğini ifade etmiştir. Fakat bunun bir çelişki olarak ifade edilmesi ve Kur'an'ın i'câzına aykırı olduğunun belirtilmesi gerçekte bağdaşmamaktadır.²⁹

Kur'an'ın tahrif edildiği iddiası da muhaliflerin bir diğer itiraz sebebidir. Bu hususta, Kur'an'ın cem' ve istinsâhında uygulanan metodun yanlışlığına vurgu yapmışlar. Onun

²³ Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 2/476-477.

²⁴ Nisâ, 4/82.

²⁵ Kādî Abdülcebbâr, *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl*, thk. Khodor Nabha, (Lübnan: Da'ru'l Kitabu'l İlmiyye, 2012), 16/323.

²⁶ Nisâ, 4/76.

²⁷ Mücâdele, 58/19.

²⁸ Abdülcebbâr, *el-Muğni*, 16/341.

²⁹ Abdülcebbâr, *el-Muğni*, 16/348.

toplanmasında ilk nüshanın yok edilmesi, çoğaltılması sürecinde ise okuyuşla ilgili farklı kıraatlerin varlığı sebebiyle Kur'an'ın i'câzına itiraz etmişlerdir. Kādî Abdülcebbâr, bu iddia ve itirazların gerçeği yansıtmadığını belirtmiş ve Müslümanların cem' ve istinsâh konusunda çok hassas davrandıklarını belirtmiştir. Ayrıca sahâbelerin yaptığı Kur'an ezberleri Hz. Peygamber tarafından sürekli kontrol edilmiştir. Kādî, bu konuda herhangi bir yanlışlık olması durumunda Hz. Peygamber'in anında müdahalede bulunacağını ifade ederek iddiaların geçersizliğini ifade etmiştir.³⁰

İ'câza bir diğer itiraz ise; Kur'an'ın belâğat ve fesahatinin sadece Araplar tarafından anlaşıldığına, dolayısıyla Arap dışındaki milletlerin Kur'an'ın i'câz yönünü anlamadığına yöneliktir. Kādî Abdülcebbâr, bu hususla ilgili olarak; Arap haricindeki diğer milletlerin de Kur'an'da var olan üstünlükleri hem istidlâf hem de genel olarak bilebileceklerini ifade etmiş ve bu iddianın geçersizliğini savunmuştur. Ayrıca Ebû Hâşim el-Cübbâ'nin (ö. 321/933) de Acemlerin onun i'câzını naklî ve istidlâlî yöntemlerle anlayabileceklerini ifade etmiştir.³¹

Kur'an'ın mûcize olmadığı iddiası, yapılan açıklamalar ve verilen örneklerle gerçeği yansıtmadığı ortaya çıkartılmıştır. Bu konuda birçok âlimin katkısı olsa da Mu'tezilî âlimleri olan Ebû Alî ve Kādî Abdülcebbâr, ifade edilen iddialarla ilgili tutarlı açıklamalarda bulunmuş ve Kur'an'ın mûcizevî yönüne dikkat çekmişlerdir. Bu açıklamalardan ayrı olarak farklı açıklamalar veya çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bazıları şu şekilde ifade edilebilir:

Kur'an-Kerîm, bütün yönleriyle mûcizevî bir eserdir. Bu bağlamda Kur'an'daki her bir âyetin kendine has bir mûcizevî yönü bulunmaktadır. Mekki ve Medeni âyetlerde farklı fesahat ve belâğat yönleri i'câzın diğer göstergeleridir. Müşriklerin, Kur'an gibi bir eseri getirmekten ziyade sadece bir kısmına benzeyen bir eseri getirmede âciz olmaları buna delil olarak gösterilebilir.³²

Kur'an'ın mûcize olduğunun göstergelerinden biri de Kur'an'da kullanılan dil, üslup ve belâğattir. Bu yönüyle Kur'an, eşsiz bir eser olarak kabul edilmektedir.³³ Arapça olarak indirilen Kur'an'ın mûcize oluşunu teyit eden bir başka husus ise, onun nazil olduğu dönemde Arap dilinde farklı etkinliklerin, yarışmaların münazaraların yapılmasıdır. Bir diğer ifadeyle; o dönemde Arap dili, altın dönemini yaşamasına rağmen ümmî bir insana nazil olan Kur'an, müşriklere bir benzerinin getirilmesi konusunda meydan okumuştur. Onların bu konuda çaresiz kalmaları, onun i'câz yönünün en açık bir göstergesidir. Benzer bir şekilde, Kur'an'daki bazı sureler farklı zamanlarda indirilmesine rağmen âyetler arasında i'câz, dil ve üslup yönünden herhangi bir farklılık olmamıştır. Örnek olarak, dokuz yılda parçalar halinde inen Bakara suresi ile genel kanaate göre

³⁰ Abdülcebbâr, *el-Muğni*, 16/337-338.

³¹ Abdülcebbâr, *el-Muğni*, 16/322-323.

³² Muhammed Abdullah Drâz, *En Mühim Mesaj: Kur'an*, (İstanbul: Işık Yayınları, 2003), 119.

³³ Mesut Okumuş, *Ulûmu'l-Kur'an*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 363.

tek seferde indirilen En'am suresi arasında fesahat ve belâğat yönünden bir farklılık bulunmaması onun i'câzına açık bir delilidir.³⁴

İ'câza delil olabilecek bir diğer husus Kur'an'ın telifidir. Kur'an, farklı zamanlarda parça parça indirilmiş, âyetlerin sıralaması, yerleri Allah (c.c.) tarafından belirlenmiştir. Kur'an metni içinde olan kelime veya kavramlar belli bir düzen ve ahenkle yerleştirilmiştir. Geniş bir zaman diliminde nazil olan Kur'an'da içerik, biçim ve mana yönünden bir tezatlık bulunmamaktadır. Bu husus onun i'câzını göstermektedir. Kur'an'dan bir kelime çıkarılsa veya bir kelimenin yeri değiştirilse onun yerini tutması için bütün Arap kaynakları taransa dahi o kelimeye eş bir kelime bulunmayacaktır. Çünkü o kelime ve kavramların yerleri Allah (c.c.) tarafından belirlenmiştir.³⁵

Kur'an'ın bir diğer mûcizevi yönü onun ihtiva ettiği farklı ilimler ile ilgilidir. O, sadece âlimlere hitap etmemekte, sıradan ve okuma yazma bilmeyen kişilere de hitap etmektedir.³⁶ Kur'an âyetlerinin yorumu için binlerce tefsir kitabının yazılması dilinin çok boyutlu olduğunu ve i'câz yönünü göstermektedir. Gazzâlî (ö. 505/1111) de bu konuyla ilgili olarak Kur'an'ın sadece dini bilgiler içermediğini, bütün ilimleri içine aldığını ifade etmektedir.³⁷ Ayrıca Kur'an'ın gaybdan haber vermesi onun bir diğer mucizeyi yönünü göstermektedir. O, insanların bilmesinin mümkün olmadığı bazı haberlerden bahsetmektedir. Bu haberler geçmiş, şimdiki veya gelecekle ilgili olabilmektedir. Bizanslıların İranlılara karşı yenileceği, müminlerin güven içinde Mekke'ye girerek Kâbe'yi tavaf edebileceklerinin ifade edilmesi bu duruma örnek olarak verilebilir.³⁸ Bu bakımdan onun i'câz yönünü sadece tek yönden belirtmek gerçeği yansıtmamaktadır.

4. Mu'tezile'nin Kur'an ve İ'câz Anlayışı

Mu'tezilî âlimler, Kur'an'ın anlaşılması ve i'câzının ortaya çıkarılması amacıyla çeşitli çabalar sarf etmiştir. Bu doğrultuda tefsir çalışmaları yapmış, ancak yazdıkları eserler, mezhebî tefsir olarak değerlendirilmiştir. Mu'tezilî âlimler tarafından yazılan tefsirlerin bu şekilde değerlendirilmesi, aslında bir dışlanmanın göstergesidir. Bir başka deyişle, bu eserler, Sünnî olmayan âlimlerin tefsirleri olarak kabul edilmiştir.³⁹ Bu nedenle, Mu'tezile mezhebinin Kur'an'a yönelik yorumları ve çalışmalar Ehl-i Sünnet'in görüşlerinden farklılık gösterdiği için bid'at olarak nitelenmiştir.⁴⁰

Mu'tezile mezhebini bu konuda sert bir şekilde eleştirenlerden biri de Ebü'l Hasan el-Eş'ârî (ö. 324/935)'dir. Ona göre Mu'tezile; "Kur'an'ı kendi görüşüne göre yorumlaması sebebiyle sapkın

³⁴ İsmet Ersöz, "Kur'an'ın Üslûp ve İ'câzı", *Diyanet Dergisi* 23/1 (1987), 46.

³⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 166-167.

³⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 166.

³⁷ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1401), 1/822.

³⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 167.

³⁹ Mustafa Öztürk, *Kur'an'ın Mu'tezilî Yorumu*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 21.

⁴⁰ Öztürk, *Kur'an'ın Mu'tezilî Yorumu*, 21-22.

bir fırkadır. Böylece onlar, Allah'a iftirada bulunmuş ve yollarını kaybetmişlerdir.⁴¹ İbn Teymiyye (ö. 622/1225) ise bu konuda eleştiri dozunu arttırarak hangi tefsirlerin okunabileceği hangi tefsirlerin okunmaması gerektiğini isim vermek suretiyle belirtmiştir. Bu bağlamda, okunmaması gereken tefsirler içinde Mu'tezilî âlimlerin yazdığı tefsirleri de eklemesi Mu'tezile'ye olan bakışını göz önüne sermektedir. Ona göre bu tür tefsirler, içerdiği kötü fikirleri saklamak amacıyla güzel ve etkileyici bir ifadeyle yazılmış, bu bakımdan bu tefsirlerden uzak durulmalıdır.⁴²

Yukarıda ifade edildiği üzere, Mu'tezile'nin Kur'an anlayışı bazı kişilerce eleştirilmiş olsa da, diğer taraftan Mu'tezile'nin tefsir alanında önemli eserler kaleme aldığı da bir gerçektir. Bu eserlerin ilki olarak sayılabilecek "Tefsiru'l-Kur'ân", Basra ekolüne mensup İbn Keysân el-Esam'a (ö. 200/816) aittir ve Dâvûdî (ö. 945/1539) ile İbn Hacer (ö. 852/1449) tarafından güzel ve kaliteli bir eser olarak nitelendirilmiştir.⁴³ Ayrıca, Kâdî Abdülcebbar'ın "Tenzihu'l Kur'an ani'l Metâin ve Müteşâbihu'l-Kur'an" adlı tefsirleri dikkat çekmektedir. Bu eserler, müteşâbih âyetleri ve Mu'tezile ekolünün beş temel ilkesine uymayan âyetleri Kur'an'daki diğer muhkem âyetler ve akıl çerçevesinde uygun bir şekilde yorumlanmasını ihtiva etmektedir. Kâdî'nin, "el-Muğnî fî Ebvabi't Tevhîd ve'l-Adl" adlı eseri ise i'câz konusunu da ihtiva eden önemli bir kaynaktır.⁴⁴

Kur'an ile ilgili Mu'tezile'nin bir diğer eseri Şerif Murtaza'ya (ö. 436/1044) ait olan "Gurerü'l-Fevâid ve Dürerü'l-Kalâid" adlı çalışmasıdır. Şerif Murtazâ'nın nesebi Hz. Ali'ye (ö. 40/661) dayanmakta ve Şîî bir âlim olarak bilinmektedir. Fakat kendisi Kâdî Abdülcebbar'ın öğrencisi olması hasebiyle Mu'tezile'nin yöntemini yansıtan tefsir çalışmasında bulunmuştur. İfade edilen bu eserde özellikle Mu'tezilî düşüncesinin önem verdiği hüsün-kubuh, salah-aslah, kader, kulların iradesi gibi konuları ele almıştır.⁴⁵ Mu'tezile âlimlerinden olan Zemahşerî (ö. 538/1144) ise tefsir literatüründe önemli sayılabilecek *el-Keşşâf* eserinin yazarıdır. Zemahşerî bu eserinde, kelâm konusunu ilgilendiren âyetleri Mu'tezilî yöntemi esas alarak te'vilde bulunmuştur. Bu eser Mu'tezile mezhebinin Kur'an anlayışını yansıtan ve i'câz konusunda bilgi sahibi olmamızı sağlayan önemli eserlerden biridir.⁴⁶

Mu'tezile, Kur'an'ın mûcize bir eser olduğunu ve bu hususa inanmanın gerekliliğini ifade etmektedir.⁴⁷ Ayrıca, onun bir mûcize olduğunu ifade etmekle yetinmemekte, Kur'an ile ilgili farklı açıklamalarda da bulunmaktadır. Bu bağlamda Kâdî Abdülcebbar, insanların cami ve mescitlerde okudukları, dinledikleri ve Mushaflarda yazılı olan metnin Allah'ın kelâmı olduğunu

⁴¹ İbn Asâkir, *Tebyînü Kizbi'l-müfterî*, (Beyrut: 1979), 138-139.

⁴² İbn Teymiyye, *Mukaddimetü't-Tefsîr*, (Riyad: 1398), 13/355-357.

⁴³ Şemsüddîn b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, (Kahire: 1392), 1/269.

⁴⁴ İbn Teymiyye, *Mukaddimetü't-Tefsîr*, 13/357.

⁴⁵ İsmail Cerrahoğlu, "Gurerü'l-Fevâid ve Dürerü'l-Kalâid", *TDVİA*, (İstanbul: DİA, 1996), 14/205-206.

⁴⁶ Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, (Kahire: Dârü'l Turâs, 136), 2/538, 2/693, 2/440, 3/63.

⁴⁷ Abdülcebbar, *Muğnî*, 7/61-62.

belirtmektedir.⁴⁸ Onun parça ve bölümlerden oluşması ve işitsel-duygusal yönlerinin bulunmasını muhdes bir kitap olduğuna delil olarak gösterilebilir.⁴⁹ Mu'tezile mezhebi, bu iddiasını Kur'an'dan bazı âyetleri örnek vererek temellendirmeye çalışmaktadır. Kādî Abdülcebbar, Kur'an'ın inzâl edildiğini dolayısıyla muhdes olduğunu şu âyeti örnek vererek temellendirmektedir. "*Biz onu Arapça bir Kur'an olarak inzâl ettik.*"⁵⁰ Âyette Kur'an'ın inzâl edildiği belirtilmekte dolayısıyla inzâl olan ve Arapça olarak nitelenen bir şeyin de ezeli olması düşünülemez.⁵¹

Mu'tezile, ilâhî kelâmın anlaşılabilir olduğu yönündeki söylemlere katılmamaktadır ve Kur'an'ın okunup anlaşılabilmesi için apaçık bir şekilde indirildiğini ifade etmektedir.⁵² Bu bağlamda, Kādî Abdülcebbar, Kur'an'ın anlaşılır bir kitap olduğunu belirtmekle birlikte, bunun için bazı şartların da mevcut olduğunu vurgulamaktadır. Kādî'ye göre Kur'an'ın doğru anlaşılması, Arap diline hâkim olunmasına ve o dönemin şartlarının iyi bir şekilde tahlil edilmesine bağlıdır. "*Eğer Kur'an Allah'tan başka bir varlık katından gelmiş olsaydı onda pek çok çelişki bulurlardı.*"⁵³ âyeti, Kur'an'da herhangi bir eksiklik veya fazlalık bulunmadığını açıkça ortaya koymaktadır.⁵⁴ Dolayısıyla, Kur'an doğru bir şekilde anlaşıldığında, hiçbir çelişki içermediği ve her yönüyle mûcizevî bir eser olduğu anlaşılacaktır. Ancak, Kur'an'ın i'câz yönüyle ilgili olumsuz bazı söylemler, Ehl-i Sünnet ve Mu'tezilî âlimlerini i'câz konusunu ele almaya sevk etmiştir.

Kur'an, muhaliflerine açık bir şekilde meydan okumasına rağmen onlar Kur'an'ın bir benzerini getirememiştir. Onların bu konuda âciz kalmaları, Kur'an'ın Allah'ın bir mucizesi olduğunun en açık göstergesidir. Bununla birlikte Kur'an'ın veya onun bir bölümünün benzerini getirmek için çaba gösterenler de olmuştur. Bu kişilerden bazıları; Nadr b. Hâris (ö. 2/624), Secâh bint el-Hâris (ö. 41/661) ve Müseylime b. Habîb (ö. 11/632)'tir. İfade edilen bu şahıslardan Müseylime hariç, diğerlerinin nazîre örneği bulunmamaktadır. Müseylime, Kur'an'ın üslup ve yöntemini taklit etmiş ve bazı kelimelerin eş anlamlısını kullanarak nazîrede bulunmuştur.⁵⁵ Müseylime ve diğer Arap dil bilginlerinin bu hususta âciz kalmaları, hem kendilerini hem de diğer dil bilginlerini, Kur'an'ın i'câzına karşılık verme konusunda mahcup etmiş ve cesaretlerini kırmıştır.⁵⁶ Ancak ilerleyen zamanla, İslâm'a ve Araplara karşı bazı azınlıklar ve düalistler, İslâm medeniyetine ve Kur'an'a itirazlarda bulunmuşlardır. Bu itirazlar, özellikle Şuûbîler ve Maniheistler

⁴⁸ Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 2/368.

⁴⁹ Abdülcebbar, *Muğnî*, 7/86.

⁵⁰ Yûsuf, 12/2.

⁵¹ Kādî Abdülcebbar, *Müteşâbihu'l-Kur'an*, nşr. Adnan Zarzûr, (Kahire: 1969), 390.

⁵² Abdülcebbar, *Muğnî*, 7/49.

⁵³ Nisâ, 4/82.

⁵⁴ Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 2/488.

⁵⁵ Drâz, *En Mühim Mesaj*, 116-119.

⁵⁶ Hımsî, *Fikretü İ'câz*, 41-44.

tarafından organize edilmiş ve Kur'an'ın orijinal bir eser olmadığını, Tevrat'ın bir benzeri olduğunu iddia etmişlerdir.⁵⁷

İfade edilen bu tenkitlerden sonra bazı âlimler ve kelâmcılar, i'câzı temellendirmek amacıyla çalışmalara başlamışlardır. Kelâmcılar, i'câz konusunu daha çok Hz. Peygamberin nübüvvetini ispatlamada kullanmışlardır. Kur'an'ın meydan okumasına rağmen muhaliflerden ciddi anlamda bir cevabın gelmemesi nübüvvetin en önemli ispatı sayılmıştır. Bu alanda söz sahibi olan ve İslâm'ın inanç esaslarının sistemli hale gelmesi için gayret gösteren Mu'tezile ekolü aynı şekilde i'câz konusuyla da ilgilenmiş ve bu konuda olumsuz görüşleri çürütmek amacıyla girişimlerde bulunmuştur.⁵⁸

Mu'tezile, i'câzı ortaya çıkarmada planlı bir şekilde çalışmaya gayret etmiştir. Bu bağlamda, öncelikle onun mucizevî yönü ile ilgili itirazları çürütmek, daha sonra Hz. Peygamber'e verilen en önemli mûcizenin Kur'an olduğunu ispatlamayı ve en son olarak da onun belâğat yönünden mûcizevî bir eser olduğunu temellendirmek için çalışmalarda bulunmuştur.⁵⁹ Bu tür çalışmalar, süreç halinde ve farklı Mu'tezilî âlimlerin gayretleriyle yapılmıştır. İlk dönem Mu'tezilî âlimlerden i'câz'ı Kur'an ile ilgili yaptıkları katkıları aşağıda ifade edilmiştir.

5. İ'câzın Teşekkülünde Rol Oynayan Mu'tezilî Âlimler

İ'câz ilminin teşekkülünde Mu'tezilî âlimlerin önemli bir katkısı olmuştur. Bu ilmin teşekkülünde Mu'tezilî âlimlerin i'câz hakkındaki ifadelerine ve yazdıkları eserlere kısaca değinilecektir. Hicri ikinci yüzyılda yaşayan Mu'tezilî âlimlerden Kādî Abdülcebbar'a kadar olan Mu'tezilî âlimlerin i'câz ile ilgili çalışmaları aşağıda verilecektir.

5.1. İkinci Yüzyıl Mu'tezilî Âlimler

Kur'an'ın mûcize olmadığı iddiasının ne zaman ortaya çıktığı net olarak bilinmemektedir. Fakat genel kanaate göre bu konudaki iddialar, ilk dönemlerden itibaren tartışma konusu olmuştur. Bu konudaki tartışmalar özellikle hicretin ikinci yüzyılında çoğalmış, Mu'tezilî âlimlerin i'câz ile ilgili çalışmaları neticesinde müstakil bir konu halini almaya başlamıştır.⁶⁰

Kur'an'ın i'câzının bulunduğunu ve muhaliflerin belirttiği gibi sıradan bir eser olmadığı fikri, ilk olarak Mu'tezilî âlim Vâsıl b. Atâ tarafından ifade edilmiştir. Vâsıl'ın i'câz konusunu ele almasında, farklı kesimlerce Kur'an'a nazîrede bulunma gayretlerinin olması ve İslâm'a yeni giren kişilerin Kur'an'ı anlamada bazı sıkıntılar yaşamaları nedeniyle itirazlarda bulunmaları etkili olmuştur. Bununla birlikte Vâsıl, "ilk aşamada" Kur'an'ın i'câzına yönelik müstakil bir eser telif

⁵⁷ Âbid el-Câbirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000), 98-99

⁵⁸ Kassâb, *Türâs*, 297-298.

⁵⁹ Münîr Sultân, *İ'câzu'l-Kur'an Beyne'l-Mu'tezile ve'l-Eşâira*, (İskenderiye: Münşetü'l-Maârif, 1987), 50-53.

⁶⁰ Hımsî, *Fikretü İ'câz*, 50-51.

etmemiş, daha çok "garib", "meczaz" gibi kelimeler etrafında bazı izahatlarda bulunarak konuya değinmiştir.⁶¹ Vâsıl, daha sonraki süreçte ise Kur'an'ın özgün bir kitap olmadığını ve içinde çelişkinin olduğunu belirten muhaliflere cevap mahiyetinde olan "Meâni'l Kur'an" eserinde daha çok onun üslup ve diline değinmiş ve onun i'câzına vurgu yapmıştır.⁶²

Kur'an'ın i'câzından bahseden ilk kişinin Vâsıl olduğu ifade edilmektedir. Bu konuda "Kur'an'ın i'câzı, kendiliğinden olan bir şey değildir. İ'câz, Allah tarafından insan düşüncesinin Kur'an'a karşı koyamayacağı şekilde yönlendirilmesidir." şeklindeki ifadesi, i'câz hakkında diğer teorilere de öncelik olmuştur. İlerleyen zamanla birlikte Nazzâm, Vâsıl'ın bu fikrini daha da geliştirerek sarfe teorisinin temelini atmıştır.⁶³ Dolayısıyla, Mu'tezilenin öncü âlimi olan Vâsıl, yaptığı açıklamalarla i'câzü'l-Kur'ân'ın oluşumunda etki etmiş, bu düşünceleri yine Mu'tezilî âlim olan Nazzâm tarafından sistemli hale getirilmiştir.

Hicri ikinci yüzyılda yaşayan Mu'tezilî âlimlerden biri olan Dırâr b. Amr'ın (ö. 200/815) hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte, peygamberlik konusunda açıklamalar yapmış ve bu alanda eserler telif etmiştir.⁶⁴ Peygamberlikle ilgili olarak "Kitâbü'l-İlm ale'n-Nübüvve" ve "İsbâtür-Resûl" adlı eserleri kaleme almıştır. Ancak bu eserler günümüze ulaşmadığı için içeriklerinde hangi konuların ele alındığı kesin olarak bilinmemektedir. Buna rağmen, bu eserler peygamberlik konusundaki ilk çalışmalardan sayılmakta ve peygamberliğin ispatı bağlamında Kur'an'ın önemine vurgu yapmaktadır.⁶⁵

Bir diğer Mu'tezilî âlim olan Ebû Bekr el-Esam'ın, daha çok tefsir ve kelâm alanında eserler yazdığı belirtilmektedir. Esam, peygamberliğin ispatı alanında kaleme aldığı "el-Hücce ve'r-Rusûl" adlı eserinde, Hz. Peygamber'e verilen en önemli mûcizenin Kur'an olduğunu vurgulamıştır.⁶⁶ Ayrıca, "Tefsîrû'l-Çur'ân" adlı eserinde ise Kur'an'ın i'câzının farklı yönlerine değinmiştir.⁶⁷

İ'câz konusuna değinen bir diğer âlim olan Bîşr b. Mu'temir (ö. 210/825) Bağdat Mu'tezile ekolünün kurucularındandır. Onu diğer âlimlerden farklı kılan husus, iyi bir belâğat ve edebiyat bilgisine sahip olmasıdır. Belâğat ve dile olan ilgisinde, Arap dilini ayrıntılı bir şekilde öğrenme ve

⁶¹ Müslim, *Mebahis*, 40-41.

⁶² Yusuf Şevki Yavuz, "İ'câzu'l-Kur'an" *TDVİA*, (İstanbul: DİA, 2000), 21/ 404.

⁶³ Müslim, *Mebahis*, 45-46.

⁶⁴ Mustafa Öz, "Dırar b. Amr", *TDVİA*, (İstanbul: DİA, 1994), 9/274-275.

⁶⁵ Murat Serdar, "Kelâm'da Delailü'n-Nübüvve Bağlamında İ'câzu'l-Kur'an Meselesi" *Katre, İstanbul İlim ve Kültür Vakfı Yayınları*, (2/2016), 28.

⁶⁶ Serdar, "Kelâm'da Delailü'n-Nübüvve Bağlamında İ'câzu'l-Kur'an Meselesi", 28-29.

⁶⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "Ebû Bekir Esam", *TDVİA* (İstanbul: DİA, 1995), 11/353-355.

İ'câz yönlerini anlama isteği etkili olmuştur.⁶⁸ Bişr b. Mu'temir, "*Müteşâbihu'l-Kur'an*" adlı eserinde, Kur'an'ın, Hz. Peygamber'e indirilen önemli bir mûcize olduğunu vurgulamıştır.⁶⁹

Netice itibarıyla, ilk dönem Mu'tezilî âlimlerinin İ'câz konusuyla ilgili çalışmalarının büyük bir öneme sahip olduğu ifade edilebilir. Bu dönemde İ'câz hakkında görüşler belirtilmiş ve bazı eserler de telif edilmiştir. Bu bağlamda, Mu'tezile mezhebinin kurucusu sayılan Vâsıl b. Atâ, İ'câz ile ilgili kavramları ele almış ve İ'câza karşı çıkan muhaliflere cevap vermiştir. Ayrıca İ'câz ile ilgili ifadeleri, Sarfe teorisinin oluşumunda etkili olmuştur. Bu dönemin diğer âlimlerinin İ'câz konusuyla ilgili yazdıkları eserlerin büyük çoğunluğu günümüze ulaşmasa da İ'câz konusunun önemsendiğini ve işlendiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

5.2. Üçüncü ve Dördüncü Yüzyıl Mu'tezilî Âlimler

Hicri ikinci yüzyıl Mu'tezilî âlimleri, İ'câz konusunda bazı çalışmalarda bulunmuşlardır. Ancak bu dönemde İ'câz ile ilgili çalışmalar sistemli bir hale gelmemiştir. Bu çalışmalar daha sonraki süreçte bazı Mu'tezilî âlimlerinin gayretleri ve telif ettikleri eserlerle yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda, hicri üçüncü ve dördüncü yüzyılda yaşayan; İbrahim b. Seyyâr en-Nazzâm, Abbâd b. Süleyman (ö. 250/864), Câhız, İbnü'l İhşîd, Ali b. İsa el-Rummânî ve Kâdî Abdülcebbar İ'câz konusunun teşekkülünde katkı sağlamışlardır. Bu konuda yaptıkları katkılar ve telif ettikleri eserler şu şekilde ifade edilebilir:

Bu âlimlerden biri olan Nazzâm, Kur'an'ın İ'câzına yönelik olarak "sarfe teorisi"ni geliştirmiş ve bu yönüyle diğer kelâmcılardan farklılık arz etmiştir. Bu teori, Kur'an'ın mûcizevî bir eser oluşunu ifade etmek amacıyla ortaya atılmıştır. Bu teorinin ilk olarak kim tarafından ortaya atıldığı kesinlik kazanmasa da bunu Vâsıl b. Atâ'ya ve Ca'd b. Dirhem'e (ö. 124/742) dayandıranlar bile olmuştur.⁷⁰ Sarfe teorisi, halku'l Kur'an tartışmalarının yaşandığı döneme kadar gitmektedir. Bu sebepten dolayı halku'l Kur'an ve sarfe teorisinin aynı zaman diliminde tartışma konusu olduğu ifade edilmektedir.⁷¹

"Sarfe teorisi"nin ilk olarak kim tarafından ortaya atıldığı konusunda farklı görüşler bulunsa da, bu teorinin ilk olarak Nazzâm tarafından ortaya atıldığı konusunda genel bir kabul bulunmaktadır. Bu teori, daha sonra farklı dönemlerde kelâmcılar arasında tartışma konusu olmaya devam etmiştir. Genel bir ifadeyle sarfe teorisi; Kur'an'ın mûcizevî eser olduğu fakat onun mûcize olmasının belâğat ve fesahati yönüyle olmadığı görüşüne dayanmaktadır.⁷² Daha açıklayıcı bir ifadeyle; Kur'an, Arapça olarak indirilmiş ve onun indirildiği döneme de bakıldığında Arap dili,

⁶⁸ Eyüp Sevinç "Mu'tezile Ekolünü Belâğata Sevk Eden Muhtemel Faktörler", *BÜİFD* 17 (Haziran/2021), 79.

⁶⁹ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, (İstanbul: TYEKB, 2019), 126.

⁷⁰ Müslim, *Mebahis*, 40.

⁷¹ Polat, "Bir İ'câzu'l-Kur'an iddiası: Sarfe", 198.

⁷² Kâdî Abdülcebbar, Ebü'l-Hasen b. Ahmed el-Hemedânî, *Tenzihu'l-Kur'an ani'l-Metâin*, (Beyrut, t.y.), 1/86.

fesahat ve belâğat yönünden üst seviyedeydi. Bu şartların mevcut olması ve ayrıca Kur'an'ın onlara benzerinin getirilmesi konusunda meydan okumasına rağmen Arapların böyle bir şeye teşebbüs etmemelerinin temel nedeni, müşriklerin iradesinin elinden alınması ve onların Allah tarafından engellenmesi görüşüne dayanmaktadır. Yani Nazzâm'a göre bu konuda Allah'ın bir müdahalesi olmuş ve bu müdahalenin kendisi de bir mûcize sayılmaktadır.⁷³

Nazzâm'a göre Kur'an'ın i'câz yönü, onun gaybî bilgi ve haberler içermesidir. Onun dil ve belâğati i'câzi için yeterli değildir. Arap olan müşriklerin dil ve belâğat yönünden onun benzerini getirme konusunda bir kudrete sahip olduklarını belirtmektedir.⁷⁴ Dolayısıyla Nazzâm ile birlikte i'câz konusu farklı bir şekle bürünmüştür. Onun sarfe teorisiyle i'câz hakkında yeni bir anlayış getirilmiş ve i'câzın hangi yönlerde olduğu sistemli bir şekilde ifade edilmiştir.⁷⁵

Abbâd b. Süleyman ise, Kur'an'ın i'câz yönüyle ilgili açıklamalarda bulunan ve Basra ekolüne mensup bir âlimdir. Abbâd; Nazzâm döneminde ortaya atılan ve üzerinde çokça tartışmanın yapıldığı sarfe teorisini benimseyen kişi olarak bilinmektedir.⁷⁶ Ayrıca sarfe teorisinde bazı hususlarda Nazzâm'dan farklı düşünmüş, teoriye bazı ekleme ve çıkarmalarda bulunmuştur. Örnek olarak, Kur'an'ın araz olması nedeniyle nazm ve belâğat bakımından mûcizevî bir eser olamayacağını belirtmiştir. Çünkü araz olan bir şeyin peygamberliğe delil olarak gösterilmesi söz konusu olmayacaktır.⁷⁷

Kâdî Abdülcebbâr, Abbâd'ın görüşüne açıklık getirerek onun bu konuda doğru anlaşılmadığını belirtmiştir. Bu bağlamda, Abbâd arazları bir mûcize olarak kabul etmemiş, ancak Kur'an'ın mûcize olduğu fikrini benimsemiştir.⁷⁸ Dolayısıyla, Abbâd b. Süleyman'ın Kur'an'ın i'câzına yönelik, bir nebze de olsa, farklı bir bakış açısı kazandırdığı söylenebilir. Ayrıca, Nazzâm'ın ortaya attığı sarfe teorisine "araz" kavramını da dâhil etmesi, i'câzü'l-Kur'ân'a yeni bir boyut kazandırmıştır.

Kâdî Abdülcebbâr, Abbâd'ın görüşüne açıklık getirerek onun bu konuda doğru anlaşılmadığını belirtmiştir. Bu bağlamda, Abbâd arazları bir mûcize olarak kabul etmemiş, ancak Kur'an'ın mûcize olduğu fikrini benimsemiştir. Dolayısıyla, Abbâd b. Süleyman'ın Kur'an'ın i'câzına yönelik, bir nebze de olsa, farklı bir bakış açısı kazandırdığı söylenebilir. Ayrıca, Nazzâm'ın ortaya attığı sarfe teorisine 'araz' kavramını da dahil etmesi, i'câzü'l-Kur'ân'a yeni bir boyut kazandırmıştır.

Mu'tezile'nin bir diğer âlimi olan Câhız, daha çok "Te'vîlu'l-Kur'an" alanında uzman bir şahsiyet olarak bilinmektedir. Onu diğer Mu'tezilî âlimlerden farklı kılan husus, hem savunduğu

⁷³ Yusuf Şevki Yavuz, "Sarfe", *TDVİA* (İstanbul: DİA, 2009), 36/140-141.

⁷⁴ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* (İstanbul: Kabcı Yayınları, 2005), 197.

⁷⁵ Hımsî, *Fikretü İ'câz*, 50.

⁷⁶ Yusuf Şevki Yavuz "İ'câzü'l-Kur'an", *TDVİA* (İstanbul: DİA, 2000), 21/404.

⁷⁷ Eş'arî, *Makâlât*, 330.

⁷⁸ Abdülcebbâr, *Muğnî*, 16/242-243.

fikirler hem de i'câz alanında eser yazmasıdır. Eserleriyle i'câz ilminin gelişimine katkı sağlamıştır. İ'câz hakkında yapılan eleştirileri bertaraf etmeyi, Kur'an'ın i'câzını kelâmî yönden ve belâğat yönünden delillendirmeyi amaçlamıştır.⁷⁹ Bu hususta, bazı Mu'tezilî âlimlerin Kur'an'ın i'câzına yönelik olumsuz görüşlerde bulunmaları etkili olmuştur. Bu kişilere cevap vermek ve onları susturmak amacıyla "*Nazmü'l Kur'an*" adlı bir eser yazmıştır. Eserin yazılmasının bir diğer nedeni ise, Nazzâm'ın sarfe teorisine karşı çıkararak Kur'an'ın mûcizevî bir eser olduğunu kanıtlamaktır.⁸⁰

Câhız'ın "*Nazmü'l Kur'an*" adlı eserinin günümüze ulaşmaması sebebiyle bu eserin hangi konuları içerdiği net olarak bilinmemektedir. Fakat bu eserle ilgili Câhız, başka eserlerinde; "*Nazmü'l-Kur'an*" eserinin; hem Kur'an'ı tenkit edenlere hem de Râfizî ve münafıklara cevap vermeyi ayrıca Nazzâm'ın taraftarlarına da Kur'an'ın i'câz yönlerini ortaya çıkarmayı amaçladığı belirtilmektedir.⁸¹

Câhız'ın i'câza yönelik ifadeleri, kendinden önceki Mu'tezilî âlimlerin yaptıkları açıklamalardan farklılık arz etmektedir. Câhız, Kur'an'ın; nazm, telif ve sarfe yönüyle mûcize olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca o, bu hususu tek bir yönden ele almamış ve onun dili ve nazmı yönünden de mûcizevî bir eser olduğunu ifade etmiştir.⁸² Sarfe teorisini Nazzâm gibi ele almamış ve Kur'an'ın dil ve nazmı yönüyle mûcizevî bir eser olduğunu, fakat Müslümanların aklını bulandırmak isteyen art niyetli kişilerin Kur'an'ın benzerini getirme konusunda Allah tarafından engellendiklerini belirtmiştir. Bu durumun ise Kur'an'ın mûcizevî bir eser olmasına engel olmadığı, tam aksine Allah'ın bir rahmeti olduğunu belirtmiştir.⁸³

Câhız, sarfe teorisini genel olarak Nazzâm'dan farklı bir şekilde ifade etse de onun, tamamıyla bu teoriye karşı çıktığı ifade edilemez. Ona göre belâğat ve dil alanında üstün olan muhaliflerin Kur'an'ın bir benzerinin getirme isteklerinin engellenmesinin asıl nedeni Kur'an'ın kendi özelliğinden kaynaklanmaktadır. Nazzâm ise bu konuda muhaliflerin Kur'an'ın benzerini getirme konusunda direkt olarak Allah tarafından engellendiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla iki kelâmcının ifadeleri birbirinden farklılık arz etmektedir. Yani Nazzâm, doğrudan sarfeyi; Câhız ise dolaylı sarfeyi kabul etmektedir.⁸⁴

İ'câz konusunda çalışmaları bulunan bir diğer Mu'tezilî âlim olan İbnü'l İhşîd, Ebû Hâşim döneminde yaşamış ve ona muhalefet etmiştir. İ'câz konusunda önemli çalışmaları bulunan Ali b. İsa er-Rummânî'ye ise hocalık yapmıştır.⁸⁵ İ'câz konusunda "*Nazmu'l-Kur'an*" adlı bir eseri

⁷⁹ Sultân, *İ'câzu'l-Kur'an*, 56.

⁸⁰ M. Sâdık, Râfîî, *İ'câzu'l-Kur'an ve'l-Belâğatü'n-Nebeviyye*, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2004), 127.

⁸¹ Amr b. Bahr el-Câhız, *Halku'l-Kur'an*, (Kahire 1979), 3/287.

⁸² Yusuf Şevki Yavuz "İ'câzu'l-Kur'an", *TDVİA* (İstanbul: DİA, 2000), 21/404.

⁸³ Sultân, *İ'câzu'l-Kur'an*, 368-370.

⁸⁴ M. Akif Koç, "Kur'an'ı Kerim'in İ'câzında Sarfe Nazariyesi", *Yeni Ümit*, (Ocak 1998), 23.

⁸⁵ Mustafa Öz "İbnü'l İhşîd", *TDVİA* (İstanbul: DİA, 2000), 21/94.

bulunmaktadır.⁸⁶ İbnü'l İhşîd, i'câz konusundan ayrı olarak da peygamberliğe hazırlık aşamasında görülen mucizeleri de tartışmıştır. Bu tür mûcizelerin peygambere ait olup olmaması yönünden âlimler arasında ihtilaf söz konusu olmuştur. Bu ihtilafa rağmen İbnü'l İhşîd, bu mûcizelerin peygambere ait olduğunu ve bunların bir nevi peygamberliğin hazırlık safhasını oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu ifadesiyle kendinden önceki bazı Mu'tezilî âlimlerden farklı bir görüşü benimsemiştir.⁸⁷

Hicri dördüncü yüzyılda i'câz konusunda sistemli çalışma yapan ve eser telif eden bir diğer Mu'tezilî âlim ise Ali b. İsa er-Rummânî'dir. Onun "*en-Nuket fi İ'câzi'l-Kur'an*", i'câz konusunda yazılan ve günümüze ulaşan nadir eserlerden biridir.⁸⁸ Rummânî; kelâm, astronomi ve belâğat başta olmak üzere birçok alanda eser telif etmiştir. Ayrıca "*Cami'ul Kebir*" adlı tefsir eseri de yazmış, fakat Kur'an'ın i'câzına yönelik yazdığı "*en-Nuket*" adlı eserle dikkati daha çok çekmiştir. Bu eserinde i'câz konusunda yeni yöntemler kullanmış ve i'câzı sistemli hale getirmek amacıyla i'câz hakkında daha önce ifade edilen görüşleri toplamıştır.⁸⁹ Rummânî, "*en-Nuket*" adlı eserinde Kur'an'ın i'câzını yedi kısım olmak üzere şöyle sıralamaktadır.

1. Kur'an, meydan okumasına rağmen muhaliflerin bu konuda çaresiz kalmaları.
2. Kur'an'ın genel bir şekilde ve herkese meydan okuması.
3. Sarfeden dolayı, Kur'an'a benzer bir eseri meydana getirme gücünün hem insanlardan hem de cinlerden alınması.
4. Kur'an'ın eşsiz belâğata sahip olması.
5. Kur'an'ın gelecekle ilgili verdiği haberlerin doğru olması.
6. Kur'an'ın tarz ve üslubunun kendine has olması, bu konuda geleneğin dışına çıkması.
7. Daha önceki mûcizelerle karşılaştırılması.⁹⁰

İ'câzın teşekkülünde rol oynayan Rummânî, Kur'an'ın i'câz yönlerini yedi vecih altında ifade etse de daha çok belâğat yönüne vurgu yapmış ve bu konuda geniş açıklamalarda bulunmuştur. Buna karşın Kur'an'ın i'câzının diğer vecihleri hakkındaki açıklamaları birkaç cümleyi geçmemiştir. Aynı şekilde, sarfe görüşünü kabul etmesine rağmen bu konuda da geniş açıklamada bulunmamıştır.⁹¹

⁸⁶ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 590.

⁸⁷ Ebû Alf el-Cübbâî, *Tefsîru Ebû Ali el-Cübbâî*, (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2007), 127.

⁸⁸ Hımsî, *Fikretü'l-İ'câz*, 62.

⁸⁹ Hımsî, *Fikretü'l-İ'câz*, 64.

⁹⁰ Ali b. İsa er-Rummânî, *en-Nuket fi İ'câzi'l-Kur'an*, (Kahire: 1975), 75.

⁹¹ Rummânî, *Nuket*, 75.

Rummânî, i'câzı ve belâğat konularını önemsemiş ve belâğat kavramını farklı bir şekilde tanımlamıştır. Bu bağlamda belâğatı; "mananın insan kalbine en güzel kelimelerle ulaştırılması" şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca, belâğatı üç kısma ayırmış ve en üstün olan belâğatın Kur'an'a ait olduğunu belirtmiştir.⁹² Netice itibariyle, Mu'tezilî âlimlerinden olan Rummânî'nin i'câz alanında yazmış olduğu eserler önem arz etmekte ve bu bakımdan i'câz alanında öncü sayılmaktadır. Eserleriyle i'câz konusunun teşekkülünde katkı sağlamıştır.

Mu'tezile ekolünün önemli temsilcilerden ve i'câzü'l-Kur'an'ın teşekkülünde rol oynayan bir diğer âlim ise Kādî Abdülcebbâr'dır. O, daha önce Mu'tezilî âlimler tarafından ele alınan i'câz ile ilgili görüşleri değerlendirmiş ve kendine özgü bir i'câz anlayışı oluşturmuştur. İ'câz hakkında görüşlerini ise "el-Muğnî fî ebvâ't-tevhîd ve'l-'adl" adlı eserin bir cildinde toplamıştır. Bu konudaki eserinin günümüze ulaşması, i'câzın teşekkülünde önemli bir rol oynamıştır.

Kādî'nin i'câz konusunda kendine has görüşleri olmuş, bağlı olduğu Mu'tezile mezhebinin görüşlerini bazen benimsemiş bazen de karşı çıkmıştır. Yöntemi sebebiyle i'câz konusuna önemli katkı sağlamış ve kendinden sonra gelen âlimleri de etkilemiştir. Onun i'câz ilgili görüşleri genellikle nazm teorisine dayanmaktadır.⁹³ Kur'an'ın i'câz yönleri hakkındaki görüşleri kısaca şu şekilde ifade edilebilir: Kādî Abdülcebbâr, diğer Mu'tezilî âlimleri gibi sarfe konusunu ele almış ve bu konuda kendine has bir görüş benimsemiştir. Bu bağlamda Kādî, Arapların Kur'an'a meydan okuma konusunda gerekli bilgiye ve güce sahip olmadıklarını ve onların ellerinden güçlerinin alınmasının söz konusu olmadığını belirtmiştir. Çünkü onlar, bu hususta yeterli bir güce sahip değillerdir. Şayet sahip oldukları güç veya kudret ellerinden alınmış olsaydı Kur'an'ın onlara meydan okuması anlamsız olurdu.⁹⁴

Abdülcebbâr'ın i'câza yönelik bir diğer görüşü ise nazm teorisi ile ilgilidir. Bu teori, genellikle Kur'an'daki lafız ve mana uyumu olarak bilinmektedir. Kādî'nin nazm ile ilgili görüşü ise bu konuda var olan genel görüşten farklılık arz etmektedir. O'na göre nazm, kelâmın özel bir kalıpta söylenmesidir. Fakat bu, tek başına bir kelâmın mûcize olması için yeterli bir sebep olmamaktadır. Bunun mûcize olarak ifade edilebilmesi için ayrıca başka faktörlerin de olması gerekir ki o da fesahattir. Yani ona göre Kur'an'ın i'câzı, nazmdan daha çok fesahati yönüyledir.⁹⁵

Başka âlimlerin i'câza delil olarak gösterdikleri; Kur'an'ın gaybî haberler içermesi ve çelişki içermemesi gibi sebepler Abdülcebbâr tarafından yeterli bir sebep olarak görülmemiştir. Ona göre, Kur'an'ın gelecekte haber vermesi bir mûcize olarak kabul edilse bile bu durum i'câza delil oluşturmamaktadır. Çünkü böyle bir durum, taraflar arasında ilâhi adalete aykırılık teşkil

⁹² Rummânî, *Nuket*, 75-76.

⁹³ Kassâb, *Türâs*, 179.

⁹⁴ Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 16/249-250.

⁹⁵ Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 16/198-199.

etmektedir. Ayrıca gaybî haberler ile ilgili olan âyetler, Kur'an'ın sadece bir bölümünü içermektedir. Hâlbuki Kur'an, tümüyle muhaliflerine meydan okumuştur.⁹⁶

Kādî Abdülcebbar, İ'câz konusunda özellikle fesahate vurgu yapmaktadır. Bu sebepten dolayı onun fesahat görüşünü aktarmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Ona göre fesahat, anlamın güzel ve lafzın ise net olmasıdır. Lafız güzel ve etkileyici olsa da anlam iyi değilse fesahatten söz edilemez. Fesahatte önemli olan lafız ve mananın uygun bir şekilde verilmesidir.⁹⁷ Kādî Abdülcebbar'ın İ'câzın fesahat yönünden olduğu düşüncesi diğer âlimler tarafından da kabul görmektedir. Bu konuda farklı düşünen Mu'tezilî âlim Ebû Hâşim el-Cübbâi'dir. Ona göre bir kelâmın fasih olabilmesi için hem lafzın hem de mânânın uygun olması gerekmektedir. Buna karşılık Kādî Abdülcebbar ise fesahatin sadece lafızda değil, lafızların uygun ve özel bir biçimde birbirleriyle eklenmeleri sonucunda ortaya çıktığını ifade etmektedir.⁹⁸

Netice itibariyle Kādî Abdülcebbar, İ'câz konusunun sistemleşme sürecinde önemli rol oynamıştır. İ'câz ile ilgili daha önce ifade edilen görüşleri değerlendirerek kendine özgü bir senteze ulaşmıştır. Bu konudaki görüşlerini "*el-Muğni fî ebvâ't-tevhîd ve'l-'adl*" adlı eserinde toplaması İ'câz ilminin gelişiminde önemli bir kaynak kabul edilmektedir.

Sonuç

Kur'an-ı Kerîm'de, muhataplarını âciz duruma düşürmesi anlamında kullanılan İ'câz, sadece bir dönem için değil, bütün dönemler için söz konusudur. Kur'an'ın belâğat ve fesahat yönünden bu üstünlüğüne rağmen onun İ'câzına karşı çıkanlar olmuştur. Bu sebepten dolayı İ'câz konusu, farklı dönemlerde birçok âlim tarafından ele alınmış ve önemine vurgu yapılmıştır.

Kur'an'ın İ'câzına karşı çıkılmasında; İslâm devletinin sınırlarının zamanla genişlemesi, Müslümanların farklı kültür ve medeniyetlerle karşılaşmaları gibi hususlar etkili olmuştur. Değişik kültürlerle tanışma, Kur'an'ın mûcizevî yönünün de tartışmaya dâhil olmasına neden olmuştur. Bu bakımdan İ'câzı temellendirmek amacıyla Müslüman âlimler harekete geçmiştir. Özellikle ilk dönem Mu'tezilî âlimleri, gayr-ı Müslümanlara karşı Kur'an'ın İ'câzını ortaya çıkarmak amacıyla önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Sarfe ve nazm teorilerini ortaya atmışlar. Bu teoriler ilerleyen dönemlerde de farklı âlimler tarafından ele alınmış ve geliştirilmiştir. Bu süreçte hem birçok Mu'tezilî âlimin katkısı olmuştur. Özellikle Câhız'ın gayretleri ve bu konudaki "*Nazmu'l Kur'an*" adlı eseri, kendisinden sonra gelen âlimlere örnek olmuştur. Daha sonraki süreçte Rummânî, Kādî Abdülcebbar ve diğer Mu'tezilî âlimlerin çalışmaları ve telif ettikleri eserlerle bu konu sistemleşme sürecine girmiştir.

⁹⁶ Abdülcebbar, *el-Muğni*, 16/369.

⁹⁷ Abdülcebbar, *el-Muğni*, 16/198-200.

⁹⁸ Metin Özdemir, *Mutezile'nin Kur'an Müdafaası* (Ankara: Endülüs Yayınları, 2011), 52.

Netice itibariyle, i'câz konusunun teşekkülünde Vâsıl'dan itibaren Mu'tezilî âlimlerin önemli katkısı olmuştur. Bu şahıslar, daha çok Basra şehrinde yaşamaları sebebiyle farklı dillerle ve kültürlerle karşılaşma imkânına sahip olmuşlar. Bu sebepten dolayı Mu'tezilî âlimler, i'câzı temellendirme konusunda önemli eserler telif etmişlerdir. Onların i'câz ile ilgili ilk dönemde yazılan bazı eserleri günümüze ulaşmasa da bu konuyu ele almaları ve i'câz ile ilgili muhaliflerin fikirlerini çürütmeye çalışmaları önem arz etmektedir. Daha sonraki dönemde ise Câhız, Rummânî ve Kâdî Abdülcebâ'r'ın eserleriyle i'câz ilminin teşekkülünde önemli bir mesafe kat edilmiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı	Bu çalışma bir yazarlıdır.
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakem
Etik Beyanı	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. * Bu makale; herhangi bir doktora çalışmasından üretilmemiştir. * Bu makale, sempozyum veya kongre gibi herhangi bir zeminde, özet veya tam metin olarak sunulmamış, özgün bir araştırma makalesidir.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – İntihal.net
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Declaration of Contribution Rate of Researchers	This study has one author.
Peer-Review	Double Blind Referee
Ethical Statement	* It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies utilized are indicated in the bibliography. * This article is not derived from any doctoral study. * This article is an original research article that has not been presented as an abstract or full text in any ground such as symposium or congress.
Plagiarism Checks	Done – İntihal.net
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.

Kaynakça

- Bulut, Halil İbrahim, "Mucize", *TDVİA*, İstanbul: DİA, 2005, 30/302-303.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Gurerü'l-Fevâid ve Dürerü'l-Kalâid", *TDVİA*, İstanbul: DİA, 1996.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Drâz, Muhammed Abdullah, *En Mühim Mesaj: Kur'an*, İstanbul: Işık Yayınları, 2003.
- Ed-Dâvûdî, Şemsüddîn b. Ali, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Kahire: 1392.
- El-Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *Halku'l-Kur'an, (Resâilu'l-Câhız içerisinde)*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, Kahire 1979.
- El-Cübbâî, Ebû Alî Muhammed b. Abdülvehhâb b. Sellâm, *Tefsîru Ebû Alî el-Cübbâî*, thk. Rıdvan es-Seyyid, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2007.
- El-Eş'arî, Ebu'l-Hasan, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn* çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın. İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2005.
- El-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, ter. Ahmed Serdaroğlu, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1401.
- El-Hımsî, Naim, *Fikretü'l-İ'câzü'l-Kur'an minel-Bü'seti'n-Nebeviyye ila Asrina'l-Halis*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1980.
- El-İsfahânî, Mahmûd b. Abdurrahman, *Ṭavâli 'u'l-envâr min meṭâli 'i'l-enzâr*, İstanbul: ty.
- El-Kattan, Menna Halil, *Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'an*, Riyad: Mektebet'ül-Mearif, 2000.
- El-Umerî, Ahmed Cemal, *Mefhumu'l-İ'câzi'l-Kur'an Hatta'l-Karni's-Sâdisi'l-Hicri*, Kahire: Daru'l-Meârif. t.y
- Er-Rafîî, Mustafa Sadık, *İ'câzü'l Kur'an vel-belağatü'n-nebeviyye*, Beyrut: Darü'l-Erkam, 2004.
- Er-Rummânî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsa, *en-Nuket fi İ'câzi'l-Kur'an* (Selâsu resâ'il fi İ'câzi'l-Kur'an içerisinde), nşr. M.Halefullah-M.Z. Sellam, Kahire: 1975.
- Ersöz, İsmet, "Kur'an'ın Üslûp ve İ'câzi", *Diyanet Dergisi* 23/1 (1987).
- Ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *Tefsîru'l-Keşşâf an hakâiki gavâmidit-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, tsh. Mustafa Hüseyin Ahmed, Kahire: Dârü'l Turâs, 1947.
- Fîruzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-muhîf*, Beyrut: 2003.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kasım Ali b. El-Hasen b. Hibetullâh, *Tebyînü Kizbi'l-müfterî fimâ Nüsibe ile'l-imam Ebi'l-Hasen el-Eş'ari*, Beyrut: 1979.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Muhammed Mükrim, *Lisânü'l-Arab*, Kahire: Beyrut: Dârü'l-Sadr, 1414.
- İbn Nedîm, Muhammed b. İshaken-en-Nedîm, *el-Fihrist*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takiyüddin, *el-Cevabü's-Sahih li Men Beddele Dine'l-Mesih*, thk. Ali b. Hasan b. Nasır Abdulazizi İbrahim el-Âsker, Riyad: Darü'l-Âsime, 1999.
- İbn Teymiyye, *Mukaddimetü't-Tefsîr*, Riyad: 1398.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen b. Ahmed el-Hemedânî, *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhîd ve'l- 'adl*, thk. Muhammed Khodor Nabha, Lübnan: Da'ru'l Kitabu'l İlmiyye, 2012.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen b. Ahmed el-Hemedânî, *Müteşâbihu'l-Kur'an*, nşr. Adnan Zarzûr, Kahire: 1969.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen b. Ahmed el-Hemedânî, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, çev. İlyas Çelebi, İstanbul: Türkiye yazma eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.

- Kādî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen b. Ahmed el-Hemedânî, *Tenzihu'l-Kur'an ani'l-Metâin*, Beyrut, t.y.
- Kassâb, Velîd, *et-Türâsü'n-Nakdî ve'l-Belâğî li'l-Mu'tezile*, Devha: Dâru's-Sekâfe, 1985.
- Koç, M. Akif, "Kur'an'ı Kerim'in İ'câzında Sarfe Nazariyesi", *Yeni Ümit*, (Ocak-Mart 1998).
- Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, trc. Burhan Köroğlu-Hasan Hacak-Ekrem Demirli, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.
- Müslim, Mustafa, *Mebahis'ü fi İ'câzi'l-Kur'an*, Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 2008.
- Okumuş, Mesut, *Ulûmu'l-Kur'an, -Kur'an İlimleri-*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.
- Öz, Mustafa "İbnü'l İhşid", *TDVİA*, İstanbul: DİA, 2000.
- Öz, Mustafa, "Dırar b. Amr", *TDVİA*, İstanbul: DİA, 1994.
- Özdemir, Metin, *Mutezile'nin Kur'an Müdafaası*, Ankara: Endülüs Yayınları, 2011.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'an'ın Mu'tezili Yorumu*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Polat, Fethi Ahmet, "Bir İ'câzü'l-Kur'an İddiası: Sarfe", *Marife Dergisi* 3 (2003).
- Râfî, M. Sâdık, *İ'câzu'l-Kur'an ve'l-Belâgatü'n-Nebeviyye*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2004.
- Serdar, Murat, "Kelam'da Delailü'n-Nübüvve Bağlamında İ'câzü'l-Kur'an Meselesi" *Katre, İstanbul İlim ve Kültür Vakfı Yayınları*, (2/2016).
- Sevinç, Eyüp "Mu'tezile Ekolünü Belâgata Sevk Eden Muhtemel Faktörler", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (Haziran/2021).
- Sultân, Münîr, *İ'câzu'l-Kur'an Beyne'l-Mu'tezile ve'l-Eşâira*, İskenderiye: Münşetü'l-Maârif, 1987.
- Yavuz, Yusuf Şevki "İ'câzu'l-Kur'an", *TDVİA*, İstanbul: DİA, 2000.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Ebû Bekir Esam", *TDVİA*, İstanbul: DİA, 1995.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Sarfe", *TDVİA*, İstanbul: DİA, 2009.

